

НОМІНАЦІЇ ОБРАЗІВ СВІТОВОГО ДЕРЕВА ЯК КЛЮЧ ДО РОЗУМІННЯ ДАВНЬОГО УКРАЇНСЬКОГО ВЕСІЛЛЯ

NOMINATIONS OF THE WORLD TREE IMAGES AS A KEY TO UNDERSTANDING OF THE ANCIENT UKRAINIAN WEDDING

Заверющенко О.Л.,

orcid.org/ 0000-0002-7181-2394

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри документознавства та української мови

Національного аерокосмічного університету імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»

У статті розглянуто номінації образів рослинного, пташиного, тваринного походження, а також образу весільного гільця, що формують модель Світового дерева як важливого концепту української картини світу в контексті давнього українського весілля. Установлено зв'язок образів весільних хлібних виробів рослинної, пташиної, тваринної семантики з образами хлібних виробів українців новорічного та великоднього циклів як елементів утворення образу Дерева життя в міфології наших предків. Проаналізовано архаїчну язичницьку основу образів Маланки та Василя, яка вплинула на формування образів обрядових хлібів. Виділено численні номінації на зразок *жито, пшениця, барвінок, калина, шишки, пташенята, пташки, гуси, голуби, лебеді, сова, сове́ня, сове́нята, вужики, ведмідь, колосочки, букетик, смужечка, верба, травичка* тощо, які допомагають зрозуміти співвіднесеність кожної тварини й рослини з тим місцем, яке вона займає в картині світу наших предків, і роллю, яку вона виконує. Пояснено концепт парності окремих образів хлібних виробів пташиної тематики. Окрему увагу звернено на символіку таких образів, як барвінок, калина, жито, сова, качка, вуж, пташки.

Досліджено семантику образу весільного гільця як моделі Дерева життя. Доведено, що номінації *дерево, вишня, сосна, прутики, гільце, верхівка, виганяйло, стовбур, гілочки, різки* та ін. гільця та його частин є домінантними для формування образу Світового дерева. Проаналізовано номінації матеріалів, з яких виготовляли гільце та його атрибути. З'ясовано, що названі номінації пов'язані з іншими номінаціями весільного концептуального поля, такими як *молоді, дружки, старша дружка, бояри, жито, пшениця, квітка, велика квітка, плоди, гроші, тарілка, стрічки, калач, коровай, рушник, шишка, зубчики, хрестовина, хлібина, зерно, вода, врожай*. Описано весільні обряди, які проводили з гільцем, та подано фразеологічні одиниці на їх позначення. На прикладі матеріалу говірок різних регіонів України зроблено висновок, що образ гільця є символом єднання двох родів, переходу молодих у новий статус, утворення нової сім'ї, запліднення, продовження та збереження роду, здоров'я, добробуту, багатства, довгого й вірного подружнього життя, а українське Світове дерево є багатокomпонентним архаїчним образом, який містить уявлення наших предків про устрій Всесвіту.

Ключові слова: Світове дерево (Дерево життя), номінація, українське весілля, образи рослинної, пташиної, тваринної семантики, хлібні вироби, гільце.

The article considers the nominations of images of plant, bird, animal origin, as well as the image of the wedding branch, forming the model of the World Tree as an important concept of the Ukrainian picture of the world in the context of an ancient Ukrainian wedding. It establishes connection of images of wedding bread products of plant, bird, animal semantics with images of bread products of Ukrainians of New Year and Easter cycles as elements of formation of the image of the Tree of Life in the mythology of our ancestors. The archaic pagan basis of the images of Malanka and Vasily was analyzed, which influenced the formation of ritual loaves images. Allocated numerous nominations like rye, wheat, periwinkle, viburnum, cones, chicks, birds, geese, pigeons, swans, owl, owl, owls, beetles, bear, ears, bouquet, stripes, willow, grass, etc., which help to understand the correlation of each animal and plant with the place it occupies in the picture of the world of our ancestors, and the role it performs. The concept of parity of individual images of poultry bread products is explained. Special attention is paid to the symbolism of such images as periwinkle, viburnum, rye, owl, duck, snake, birds.

The semantics of the image of the wedding branch as a model of the Tree of Life are investigated. It is proved that the nominations tree, cherry, pine, twigs, sleeve, branch, banished, trunk, twigs, incisors, etc. for the designation of the branch and its parts are dominant for the formation of the image of the World Tree and its parts. The nominations of materials from which the branch was made and its attributes were analyzed. It is turned out that these nominations are associated with other categories of the wedding conceptual field, such as newlyweds, bridesmaids, elder bridesmaid, boyars, rye, wheat, flower, large flower, fruits, money, plate, ribbons, kalach, loaf, towel, cone, teeth, cross, bread, grain, water, harvest. The wedding ceremonies that were held with the branch are described, and phraseological units for their designation are presented. On the example of the dialects of different regions of Ukraine, it was concluded that the image of the branch is a symbol of the unity of two genera, the transition of the newlyweds to a new status, the formation of a new family, fertilization, the continuation and preservation of the family, health, well-being, wealth, long and faithful married life, and the Ukrainian World Tree is a multicomponent archaic image that contains the idea of our ancestors about the structure of the Universe.

Key words: World tree (Tree of life), nomination, Ukrainian wedding, images of plant, bird, animal semantics, bread products, branch.

Постановка проблеми. Українське весілля продовжує привертати увагу дослідників своєю архетипністю образів, панорамністю світосприйняття давніх українців, національним культурним вербальним кодом. У центрі уваги вчених перебуває концептуальна картина світу українців крізь призму весільного дійства. Одним з важливих способів відтворення давнього українського весілля є Світове дерево в міфології наших предків.

Світове дерево є першопочатком усього життя в уявленнях українців, а образи, пов'язані з цим деревом, набувають священних рис і вплітаються в канву українського весілля. Уявлення про структуру цього дерева є ключем для розуміння одного з його складників – українського весілля. Одними з важливих образів Дерева життя є образи рослин, птахів і тварин, які широко представлені в контексті драми українського весілля, а образ гільця є моделлю Світового дерева.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українське весілля у всій складності та різноманітності свого виконання є одним з найбагатших явищ української народної культури. Весілля як складний комплекс обрядодій, символів, образів, концептів постійно викликав і викликає інтерес учених (М. Бігусяк, В. Борисенко, Хв. Вовк, Е. Гаврилюк, Я. Головацький, Б. Грінченко, Н. Грозовська, М. Грушевський, В. Дроботенко, Н. Здоровега, О. Кольберг, О. Левицький, П. Литвинова-Бартош, Й. Лозинський, Т. Лупій, І. Магрицька, А. Малинка, Г. Москальчук, К. Мошинський, А. Плотникова, О. Потєбня, П. Романюк, М. Сумцов, С. Творун, О. Тищенко, В. Шевченко, В. Ужченко та ін.). Усвідомлення нащадками глибокої архаїки весільного обряду, його значущості для виявлення та розуміння виражених у ритуалах особливостей світогляду народу раз по раз стимулювали звернення дослідників до висвітлення тих чи інших аспектів весілля, зокрема проаналізовано номінації учасників весілля (І. Магрицька [9]), образи рушника (Т. Лупій [8]), гарбуза (І. Магрицька [9]), дівочої коси, вінка, хустки (О. Кондратович [4], М. Олійник [12]), роду (В. Жайворонок [3]), хлібних виробів (С. Творун [13]), печі (В. Ужченко [14]), обміну (М. Гримич [2]) тощо. У цьому зв'язку видається цілком правомірним інтерес науковців до вербальних компонентів весільного обряду, зокрема до весільної лексики та фразеології. Лексичні та фразеологічні одиниці в складі міфо-ритуального тексту становили й становлять великий інтерес для мовознавців, культурологів і фольклористів. Очевидно, це пов'язано з тим, що ці компоненти

найбільшою мірою відбивають ідеї обряду, його архетипну семантику та образи.

Водночас слід зауважити, що важливі питання, які стосуються весільної обрядової термінології, залишаються поза увагою науковців, зокрема номінації рослинної, пташиної та тваринної семантики, а також весільного гільця, які уособлюють Світове дерево та його частини в контексті весільного дійства, що й зумовило актуальність нашого дослідження.

Постановка завдання. Метою нашої статті є дослідити вербальну компоненту українських весільних образів рослин, птахів і тварин, а також гільця, які утворюють українське міфологічне Світове дерево. Завданнями розвідки є: 1) проаналізувати витоки весільних хлібних образів з рослинною, пташиною та тваринною семантикою; 2) з'ясувати зв'язок названих образів з образами українських новорічних і великодніх обрядових хлібів; 3) простежити роль образу гільця в утворенні образу Світового дерева.

Виклад основного матеріалу. Для відтворення моделі Світового дерева в уявленнях давніх українців важливим є місцезнаходження цього дерева, його побудова, образи істот, які його населяють. Згідно з язичницькими віруваннями наших предків, дерево життя, або Райське (Світове) дерево, « посеред Раю (Вирію, Ураю)... росте... на «живому камені» (так званому алатир-камені...), верх цього дерева сягає небес; воно покриває собою весь Рай, має листя й плоди всіх дерев; від нього йдуть солодкі пахощі, а від коріння течуть 12 цілющих джерел з молоком і медом; у колядках образ Світового дерева постає як першопочаток життя; саме на ньому засідають три предвічні брати – Сонце, Місяць і Дощ або потім їх християнські заступники – Господь, святі Петро і Павло» [3, с. 176–177].

Дерево життя – знамено трьох основ світу. Яв – світ видимий, явний, дійсний; стовбур Дерева життя – то земне існування людей у просторі з Сонцем. Нав – світ невидимий, духовний, підземний, потойбічний, світ предків, коріння Дерева життя. Прав – світ законів, правил, освячених звичаями, досвідом, обрядами; крона Дерева життя, де живуть боги, це їхній духовний світ. З горішньою частиною дерева (віти) пов'язані птахи (часом два – симетрично щодо стовбура – або один на верхівці, часто це буває орел); з середньою частиною (стовбур) – копитні (олені, лосі, корови, коні, антилопи і т. ін.), зрідка – бджоли, в пізніших традиціях – людина; з нижньою частиною (корінням) – змії, жаби, миші, риби, бобри, видри, ведмеді, інколи фантастичні чудовиська, породжені нижнім світом [1, с. 141–142].

Образ Світового дерева проходить крізь увесь весільний обряд: його образ є на весільних рушниках, на весільних хлібах, його відбито в образі гільця тощо. «Особливо виразними є спогади про Світове дерево у коровайних обрядах (із тіста ліпиться мало не вся схема Світового дерева, коровай прикрашається зеленими гілками, райським деревцем тощо); так само й коровайні пісні пронизані цими мотивами» [1, с. 142].

Хлібні вироби, які випікали на весілля, є частиною величної та стрункої системи ритуального виготовлення хлібів на всі народні свята, передовсім новорічного циклу. Так, на Вінниччині, Прикарпатті збереглися архаїчні звичаї випікати на свята новорічного циклу обрядові хліби *маланка*, *василь*, класти їх один на інший, прикрашати зверху колосками, що має вигляд невеликого деревця [13, с. 20]. Як і у весільній тематиці, тут присутні образи колосків, що разом із хлібами символізують Світове дерево. *Василя* прикрашали колосками, пташками, вужиками, магічними знаками сонця, місяця, сварги, хрестиків, вужиків, квіток, пучків вишеньок з листочками, які відбивають картину світу давніх українців, дають ключ до розуміння нашими предками світобудови. Маланка як прадавня слов'янська богиня плодючості та покровителька жіночості Макоша, а Василь як Велес створюють шлюбну пару образів, що символізують початок нового року в наших предків, запліднення землі для нового врожаю. Прикраси на хлібах є зображенням уявної структури Всесвіту.

Рослинна символіка Світового дерева українців є багатою: жито, пшениця, барвінок, калина, шишки, коноплі та ін. рослини та плоди. Так, на весільному короваї «*по вуглах встромляли колосочки з жита для життя хорошого*» [11, с. 94], у весільний калач «*встромляли букетик калини й жита*» або на калач «*ще зверху клали смужечку тіста і розрізали її, мало вигляд, як колосочки жита*» [11, с. 96]. Номінації *колосочки з жита для життя хорошого*, *букетик калини й жита* мають смислове навантаження глибокої аграрної культури українців. Жито є сакральною рослиною, «символом плодючості і багатства» [3, с. 221], поряд із пшеницею основною злаковою культурою українців, одним з атрибутів весілля (житом мати молодого обсіпає молодих, сніп жита ставлять у головах молодих у коморі, неодружена молодь ініціює на току молотіння жита ціпами). Зменшено-пестливі форми *колосочки*, *букетик*, *смужечка* наповнені ліричністю, інтимністю почуттів молодих. Побажання для

життя хорошого відтворює позитивну енергетику прикрас короваю.

В описі весільного хліба можна розпізнати відтворення Світового дерева: «*Калач випікали круглої форми діаметром 23 см. Зверху він був густо обсаджений «вугликами» – косячками з тіста, тому «був колюченький, як травичка торчить»*. Калач ставили на стіл на дві тарілки, зверху клали дві дерев'яні ложки, зв'язані червоною заполочкою. Калач прикрашали гілочками калини, зв'язаними до купи червоною стрічкою, парними стеблами жита, зв'язаними червоною заполочкою» [11, с. 96]. Образ калача уособлює родючу землю в уявленні давніх українців, на якій росте трава, образи жита, калача – це життя. Цікавою є номінація *вуглики*, поєднана з номінацією *колюченький*, вона допомагає створити образ землі, вкритої травою, що є оберегом, сприяє плодючості.

Парні стебла жита є ознакою поєднання двох родів, безперервності традицій. *Гілочки калини* є одним з найвідоміших символів України. Червона стрічка, червона заполоч, як і калина, символізує сонце, вогонь, красу, радість, кохання, здоров'я, жіночість, духовне життя жінки. «... Тому калина широко представлена у весільному обряді (цвітом оздоблюють убрання нареченої, короваї та гільце, кетяги влітають у весільний вінок; калиною називають червону стрічку молодої, саму наречену та її сорочку після першої шлюбної ночі...; саме тому в народній уяві ця рослина, в якій ягоди червоні, а цвіт білий, – символ дорослості дівчини і дівочтва (*звідси згубити (стратити) калину* – втратити дівочтво, невинність; *ламати (ломити, сікти) калину* – позбавляти дівочтва); розквітла щойно калина символізує незріле ще кохання: *ламати калину* – також одружуватися на дівчині; ... у весільному обряді як символ дівочої чистоти і щасливої долі: нею прикрашали короваї і шаблю, а також гільце, калина фігурувала і після комори...» [3, с. 269–270].

Особливого значення надавали барвінку як рослині, з якої виготовляли весільний вінок молодої на Хмельниччині: «Придбаний барвінок ставився на стіл на білу полотняну хустину. Біля барвінку ставився хліб та повісмо (конопляна пакля). З повісма скручувався шнур і монетою притискався до хліба. Дівчата – дружки сортували барвінок і подавали матці (матка – весільна мати, обов'язково одружена жінка, в якій добра сім'я) його листки. При плетінні вінка дівчата і matka співали: *Благослови, боже, Іотець і мати, Своєму дитяти Вінок сплітати. Вийся, барвінку, гладко, Як червонеє ябко, Листочок на листочок Молодій на віночок*» [6, с. 212]. В описаному обряді прочи-

тується моделювання Дерева життя шляхом створення основи (*полотно* як гладка життєва дорога для молодих), листочків барвінку як Світового дерева, коноплі та жита. *Коноплі* здавна мають шлюбну та оберегову семантику від нечистої сили, як і *полотно*, сприяють заплідненню молоді, а також використовуються в родильних обрядах [3, с. 304–305]. Яблуко є символом родючості, омолодження, Дерева життя, безсмертя, любові, радості, мудрості, цвітом яблуні прикрашали одяг молоді [3, с. 659]. Образи барвінку, хліба, яблука, коноплі, монети тісно пов'язані між собою як весільні атрибути, що приносять молодій здоров'я, багатство, продовження роду.

Прикрасами весільного короваю в Центральній та Східній Слобожанщині є також образи пташок, листочків дерев, квітів. Пташина семантика представлена образами квочок, курчат, качок, каченят, гусей, голубів, лебедів, жайворонків, сови тощо у вигляді весільного печива, яке випікали для різних учасників весілля. «Птахи – вісники неба, посередники між світом реальним земним (Явою) та іншими світами (Навою – світом мертвих та Правою – світом Божественним), птахами до нас можуть являтися і духи наших предків. Саме вони оберігають вирощений урожай у полі» [13, с. 20]. Це переважно образи так званих чистих птахів, які є «Божими» птахами: символом чистоти, очищення, жертвовності (голуб), первовічним птахом, причетним до створення світу (качка, голуб), провісником весни (жайворонок, гусь) [1, с. 400–406; 3, с. 162, 142], «святим» птахом, символом чистоти, як фізичної, так і духовної, подружньої вірності (лебідь) [3, с. 329–330], символом клопітливої, дбайливої матері (квочка) [3, с. 280].

Як правило, прикраси весільних хлібів у вигляді пташок були парними. Так, на Харківщині в селах Нововодолазького району випікали коровай круглої форми, *«по краю обов'язково прикрашали колосочками тіста, посередині – квіти або пара лебедів»* [11, с. 94], у Богодухівському районі *«... коровай пекли і прямокутної, і круглої форми. Коровай прикрашали шишечками, пташками, листочками, «плетенням з тіста»* [11, с. 95], у Краснокутському районі *«ввесь коровай був услааний дрібними шишечками, пташками або шишечками і пташками»* [11, с. 95]. Звертає на себе увагу ідея продовження роду, закладена у виготовлення таких прикрас: *«посередині бочка робиться, а біля неї одна проти одної дві квочки. А кругом маленькі пташенята, щоб сім'я велика була»* [5, с. 225]. Використовували образи голубів, гусок для калачів на Вінниччині: коровай молоді називали *голуби*, калачі для молодих у вигляді пари птахів – *гуски*,

для хрещених батьків – *пара голубів* [13, с. 45] і на Луганщині для весільного печива, призначеного молодим, *два голуби* [10, с. 39].

Найпопулярнішим пташиним образом у весільному контексті є образ качки: *коровай з вутятами (вутенятами)* [10, с. 74]; *кругленьке з вутятами* [10, с. 78]; *семеро вутят* [10, с. 35]; *калач з вутятами (вутенятами)* [10, с. 66]. Крім печива, це могли бути прикраси з тіста на весільному деревці молоді у вигляді окремих галузок: *вуточки на паличках* [10, с. 35]; *палички з жавріночками* [10, с. 101]; *палички з вутятками* [10, с. 101]. Образ качки також простежується в шлюбних обрядах білорусів і поляків, він символізує жіноче начало створення світу на противагу качуру, який представляє чоловіче начало. Образ качки символізує молоду, її мати, дружок, рід молоді, сприяє переходу нареченої до нового статусу. Качка як один із модельаторів Дерева життя ініціює перепливання молодію річки як межі між старим і новим життям.

Пташина символіка Світового дерева доповнюється тваринною, зокрема образами вужиків, ведмеда, їжаків тощо. Так, для запрошення найстаршого члена роду (дідуся або дідуся й бабусі) на Вінниччині випікали спеціальний калач з *качечками, вужиками*. Вужики позначають Змія – бога земних вод і землі, що запліднює все живе [13, с. 41, 47]. Якщо пташки символізують зв'язок земного життя з небесним світом (верхньою частиною Світового дерева), то вужики – зв'язок земного життя з нижнім світом (відповідно нижньою частиною Світового дерева). Здавна вважають, що вуж є символом багатства, приносить щастя тій хаті й тому господарству, де живе й плодиться, тому вбивати його не можна. Ще за часів трипільської культури відомий як небесний символ запліднення сім'ям-дощем землі-матері [1, с. 521]. Очевидно, вуж був тотемною твариною давніх українців, яку шанували.

Батько нареченої вшановувався печивом у вигляді ведмеда як старший та найсильніший роду: *«голова з вухами, очима обмотується, як крильцями. Схожий на пташку»* [11, с. 97]. Образу ведмеда в слов'янській міфології також притаманна шлюбна символіка, символіка багатства та плідності. «У народних замовляннях ведмідь, як і вовк, лисиця, заєць, куниця, соболь, належить до тварин «середнього царства» [3, с. 68]. Він символізував також воскресіння, нове життя, бо виходить навесні зі свого барлогу з ведмежатами, міг бути тотемом [1, с. 518, 541].

На окрему увагу заслуговує образ сови. У селах Харківщини матері молоді випікали обрядове

печиво сова: «В одну шишку з кісточок вишні встромляли «очі» [11, с. 97], «...на свадьбі дарять батькові – борону, а матері – сову. Кажуть батькові та матері: «Оце даруємо тобі сову, що ти виховала хорошу дочку, а тобі – борону, щоб ти волочив і сіяв, і щоб хліб був хороши!» [16, с. 30]. На Луганщині борона вручалася батькові [13, с. 20], а сова – «печиво у вигляді сови, яке вручають матері молодій», сови – «прикраси з тіста на короваї у вигляді сови», совеня – «прикраса з тіста на короваї у вигляді совеняти» [13, с. 139]. Образ сови був тотемним жіночим образом для наших предків, він пов'язаний з образом верби: «Старший боярин горбатий, А на горбі – верба, А на вербі – сова. Не йдїть опівночі, Вилює сова очі» [16, с. 60]. В українській міфології верба – Світове дерево, прадерево життя [7, с. 162]. Для «недоброї» молодой у весільчаний понеділок співали: «Наш Івасенько, як сокол, Наша Марися, як сова, Наробила родонькові сором» [15, с. 375]. Образ сови пов'язаний також з образом ночі (жіночим началом), образом жита, відповідає за проходження молодого ініціації, продовження роду.

Одним із прототипів Світового дерева українців можна вважати весільне гільце та його окремі частини. Звертають на себе увагу номінації *гілочка, гілочки, прутики* на позначення Дерева життя. Так, у Богодухівському районі (за старим адміністративним поділом) Харківщини «... посередині в калач устромляли гілочку, обмотану тістом, тісто пофарбоване в червоний колір харчовим барвником. Калач молода брала з собою, а в понеділок розрізали і роздавали... Калач «мережаний» кругом (зубчики), посередині саджали велику шишку, а в шишку встромляли 5 прутиків з гілочки вишні. Прутики обкручували стьожкою тіста, пофарбованого в червоний колір і понадрізуваного ножем» [11, с. 96]. Гілочки, встромлені в калач, означають Світове дерево, яке живиться із землі, пшениця символізує родючу землю, життя, жіноче начало. Зубчики на прутиках та шишка на калачі мають еротичну символіку, символізуючи чоловіче начало, запліднення землі. Червоний колір тіста вказує на вогонь, красу, очищувальну силу, захист молодих від зурочення, продовження роду. Подібну функцію міг виконувати коровай *кругленьке з йожиками* [13, с. 78], який випікали на Луганщині.

Роль гільця у Валківському районі Харківщини виконувала сосна або вишня. «Сосна могла бути заввишки 1 м 20 см – 1 м 50 см. Гільце встромляли і в цеберку з житом, і в горщик з піском. «Хрестовину обмотували рушником. Гільце при-

крашали паперовими квітами. Їх було більше сотні, щоб усім вистачило. Квітів так багато, що вони закривали все гільце, стрічки висіли донизу «з пацьорками». Як гільце з вишні, гілки обмотували стрічками кольорового паперу» [11, с. 104]. Прикрашене гільце відбивало уявлення українців про устрій світу: «В суботу сходилися хлопці і дівчата квітчати гільце». До кожної квітки або окремо чіпляли «врожай»: цукерку, бублик, печиво, яблуко, казали: «Врожайна нівеста буде». На верхівку гільця чіпляли велику квітку» [11, с. 104]. Наявність прикрас гільця має смислове навантаження, символізує не тільки природне багатство, різноманіття плодів, урожайність, а й багатство й добробут нової сім'ї.

Значення надавали тому, у що вставляють гільце. Так, у Нововодолазькому районі Харківщини «гільце ще ставили в хрестовину, в хлібину або в посудину з зерном. «Я поставила гільце у глечик з водою, а мені кажуть – нащо ти ставиш в воду, чоловік п'яниця буде» [11, с. 105]. У Краснокутському районі «гільце ще ставили і у цеберку з пшеницею» [11, с. 107]. Хліб, як і жито, пшениця, у які ставили гільце, має символічне значення «...життя, ... щастя, розмноження, згоди, єднання, багатства» [3, с. 618], Божого благословення на шлюб. Номінація *гільце* є в центрі групи інших номінацій, пов'язаних з нею – *хрестовина, цеберка, посудина, горщик, хлібина, жито, пшениця, зерно, вода, пісок, квітка, квітки, стрічки, «врожай», а також фразеологізмами квітчати гільце, чіпляти врожай, врожайна нівеста*.

Гільце за формою та розмірами відтворювало модель Світового дерева, а в окремих населених пунктах його виготовляли з різок: «Дівчата у суботу ввечері робили різки довжиною 50–70 см з лози. На них мідними дротинками нав'язували багато квітів з стружок. Ці різки встромляли у спеціально випечений коровай. Вищі різки були з центру, по краях – низенькі. Іноді гільце було більше метра в висоту і більше метра в ширину» [11, с. 106]. У селі Мирному довгу лозу «згинали в коло», до неї прив'язували різки. Під час весілля гільце розбиралося на різочки. На кожній різочці – непарна кількість квітів 3–5. Як молода багата, у неї багато на різках квіток: 5–7, багато і різок. На кінці кожної різки велика квітка, молода брала непарну кількість різок [11, с. 106]. Квітка, як відомо, є символом краси, здоров'я [3, с. 280]. Номінації *різка, різочка* доповнюють ряд номінацій на позначення Світового дерева в культурній традиції українців.

У с. Піски-Радьківські Ізюмського району Харківської області весільні різки виготовляли

так: за кілька днів до весілля (зазвичай у четвер) молоді хлопці («бояри») йдуть нарізати рівні палички з очерету (раніше це робили з лози) довжиною 1,20–1,80 метри. За свідченням респондентів, це має символізувати довге, рівне й спокійне подружнє життя молодих. Звертає на себе увагу матеріал, з якого виготовляли гільце та його складові частини, – *лоза, очерет, стружки, мідні дротинки, кольоровий папір*.

Цікавий звичай робити весільне деревце спостерігається в Західному Поділлі: «Молодий ішов до молодої зі своїми гостями. У руках він ніс на рушнику два калачі. Процесія супроводжувалася музикою, співом та танцями. Молодого під руки вели дівчата, поряд йшли його дружки. А старший дружка ніс прикрашене квітами та стоншками (стрічками) дерево. Це дерево мало бути обов'язково фруктовим (частіше вишня)... Після викупу молодої старший дружка прикріплював дерево на будинок молодої» [6, с. 214]. Номінації *дерево, вишня*, на позначення Світового дерева є визначальними у весільному контексті в цьому регіоні, їх доповнюють номінації *квіти, стоншки* на позначення прикрас весільного деревця.

У цьому обряді простежується зв'язок з міфологічними уявленнями інших слов'янських народів. Так, у переддень дня святого Яна поляки застромлювали у дахи домів гілки вишні як оберіг. Вишня – одне зі священних дерев в українській міфології, гілкам вишні приписували магічну силу, це символ взаємної любові, весни, мужності [1, с. 131–133], «...символ дівочої і молодечої краси, веселощів, кохання; вишневий цвіт, колір і смак ягід асоціюються з дівочою красою...» [3, с. 89], а також одне з найулюбленіших дерев українців, символ українського садка, обійстя. Саме фруктові дерева обкурюють під час зимових обрядів і використовують як Маринку на Івана Купала, а також ставлять вишневі гілочки у воду на Свято Катерини, щоб дізнатися про свою долю, а дівчата ворожать так, хто вийде заміж наступного року.

Відповісти на запитання, яким є Світове дерево в картині світу українців, допомагає опис обряду роздавання гільця на Харківщині. Гільце, яке є матеріальним втіленням уявлень українців про устрій світу, з його прикрасами у вигляді квіток, стрічок, плодів давало молодим і учасникам весілля можливість наблизитися до розуміння сутності буття з його земним, нижнім і верхнім ярусами. Молоді переходять з одного статусу до іншого, відокремлюються назавжди від неодруженої молоді, відбувається сакральна дія ініціації, переходу на вищий щабель людського існування,

тобто шлюбного життя, атрибутом такого переходу слугує деревце. Дорога до попереднього, дошлюбного стану безповоротно закривається, як обламуються гілочки деревця: *«На Валківщині різали або ламали гілочки. Це робила старша дружка чи дружки, складаючи на столі під гільцем. Квітку, яка була на верхівці, не чіпали. Всім присутнім, що сиділи за столом, підносили на тарілці по квітці. Квітки ще «продавали»: квіточку брали, а на тарілку клали гроші, «продавали гільце»* [11, с. 152]. Роздача гільця є символічним актом об'єднання двох родів шляхом давніх обрядів символічного обміну та продажу-купівлі. Звертає на себе увагу образ тарілки, на яку клали квітку, гроші, яка має символізувати матеріальне багатство молодих.

Образ гільця пов'язаний з образом плодів, квітів, жита, грошей як символами здоров'я, добробуту, багатства молодих, воно має функцію об'єднання двох родів, освячення Божественною силою шлюбу: *«У Краснокутському районі перед роздачею гільця дружка святить його свяченою водою, в яку вмочав колосочки жита, що стояли на столі. І бризкав ними на гільце. Молода «різала» гільце і роздавала подругам та родичам. Після роздачі гільця «дружок виганяли з-за столу, вже вони не потрібні». З молодою залишалася старша дружка. Вона теж їхала до молодого. Коли дружки виходили з-за столу, співали: Прощай, прощай, та й Манічка, Бо ми вже йдемо, А ми вже твоє дівуваннячко Собі беремо»* [11, с. 152]. Великим смисловим навантаженням наповнені опозити *роздати – брати, твоє – собі*, а у чому чітко простежується сакральність дівування молодої, яке переходить разом із гілочками гільця до неодруженої молоді та представників роду молодої. Таким чином молода відмежується від них, проходить ініціацію. Дієслова *прощай, йдемо* підкреслюють трагізм прощання молодої з дівочим станом, родиною, подругами. Освячення гільця святою водою колосками жита сприяє скріпленню шлюбу Божественним началом, символічно підкреслює запліднення водою землі, а також жіночого начала чоловічим для продовження роду.

Квітка на верхівці гільця уособлює вищий Божественний світ з його райськими квітами та плодами, недосяжний для людини за її земного життя. Для молодих, які проходять обряд ініціації, відкривається унікальна можливість потрапити до цього світу під час символічного переходу, а молода отримує Боже благословення на продовження роду у вигляді квітки. Сакральність квітки підтверджують обряди, пов'язані з нею:

«У Нововодолазькому районі верхівку гільця відламували і віддавали молодим. «Бояри чи дружки слідували за гільцем, щоб ухватити квітку на вершечку і віддати молодій». Коли верхівку відломали і віддали молодим, тоді дружки розламували гільце. Кожному на тарілку клали гілочку, шишку і ставили чарку горілки, за гілочку платили гроші. Коли поламали гільце і роздали квіти, молодь виходила з хати і більше не заходила – це називалося «вигнали дружок з хати» [11, с. 152]. Звертають на себе увагу численні фразеологізми на позначення дії з гільцем та його частинами, які опосередковано виконують сигнальну функцію закінчення передшлюбного етапу життя молодих: *роздати гільце, роздача гільця, продавати гільце, різати гільце, розламувати гільце, ламати (поламати) гільце, відламати верхівку, роздати квіти, продавати квіти*.

Цікавими шлюбними термінами є назви частин гільця, які також виконують свої функції (*гілочки, верхівка, виганяйло, стовбур*). Якщо його верхівку відламували й передавали молодим на знак Божого благословення на шлюб, то стовбур як уособлення земного життя міг мати спеціальну назву для символічного відокремлення неодруженої молоді від громади: «У селі Княжному це було так: «де не брався «п'яний», хватав стовбур гільця /верхівку відламали і віддали молодим/і починав «виганяти» ним дружок (стовбур називали «виганяйлом»). Приказували: «Летять дружки, як галушки». Гільце в деяких селах не ламали в молоді, а везли до молодого і наступного дня, у понеділок, ламали його. Стовбур гільця з квітами на Верхівці після весілля закидали на горище або викидали на вулицю» [11, с. 153]. Фразеологізми *виганяти дружок з-за столу, з хати; летять дружки, як галушки* вживають також як сигнал прощання молодих з неодруженою частиною громади.

Висновки. Отже, українське Світове дерево є багатокомпонентним архаїчним образом, який

містить уявлення наших предків про устрій Всесвіту, місце людини а оточенні сил природи, зокрема рослинного, пташиного та тваринного світу. Численні весільні номінації на позначення хлібів, їхніх прикрас, печива у вигляді рослин, птахів, тварин допомагають відтворити устрій верхнього, середнього та нижнього ярусів Дерева життя з його наповненням: *жито, пшениця, барвінок, калина, шишки (шишечки), коноплі, квочки, курчата, вутятка, вутенята, пташенята, пташки, гуси, голуби, лебеді, жавріночки, сова, совеня, совенята, вужики, ведмідь, колосочки, букетик, смужечка, вузлики, верба, травичка* тощо. Чітко простежується зв'язок образів весільних хлібів з обрядовими хлібами новорічного та великоднього циклів *маланка, василь*, де також наявні мотиви рослинного та тваринного світів. Такі хлібні вироби виконують оберегову функцію для молодих, сприяють проходженню ними ініціації, продовженню роду.

Культурним феноменом можна вважати гільце в українській весільній традиції, яке є моделлю Світового дерева. Звертають на себе такі номінації весільного гільця та його частин, як *дерево, вишня, сосна, прутики, гільце, верхівка, виганяйло, стовбур, гілочки, різки*. Вони пов'язані з іншими весільними номінаціями: *молоді, дружки, старша дружка, бояри, жито, пшениця, квітка, велика квітка, плоди, гроші, тарілка, стрічки, стонішки, калач, коровай, рушник, шишка, зубчики, хрестовина, хлібина, зерно, вода, врожай* та ін., що знайшло відображення в контексті українського весілля. Образ гільця є символом єднання двох родів, переходу молодих у новий статус, утворення нової сім'ї, запліднення, продовження та збереження роду, здоров'я, добробуту, багатства, довгого й вірного подружнього життя.

Перспективними видаються подальші дослідження концептів і образів українського концептуального поля, пов'язані з образом Світового дерева.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Войтович В.М. Українська міфологія. Київ : Либідь, 2002. 664 с.
2. Гримич М. Звичаї обміну в українській шлюбній обрядовості. *Етнічна історія народів Європи* : збірник наукових праць. Вип. 17. Київ, 2004. С. 5–11.
3. Жайворонко В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
4. Кондратович О. Українські звичаї: Народини. Коса ж моя... Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2007. 240 с.
5. Кроковес коло : матеріали обласних учнівських науково-практичних народознавчих конференцій (2003–2005 рр.). Вип. 3 / наук. ред. і вступ. стаття М. О. Семенової. Харків : Майдан, 2006. 284 с.
6. Літкевич В. Історія села П'ятничани (1493–1960 роки). Київ : Сучасний письменник, 2011. 252 с.
7. Лозко Г.С. Коло Свароже: Відроджені традиції. Київ : Укр. письменник, 2004. 222 с.
8. Лупій Т. Пов'яжіть на плечі рушники! (за матеріалами передвесільної обрядовості Західного Полісся). *Берегиня*. 2001. № 4. С. 19–24.

9. Магрицька І. Семантична структура і культурна мотивація весільних фразеологізмів у східнослов'янських говірках. *Діалектологічні студії. 2: Мова і культура* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, 2003. С. 182–193.
10. Магрицька І. Словник весільної лексики українських східнослов'янських говірок (Луганська область). Луганськ : Знання, 2003. 172 с.
11. Матеріали до фольклорно-етнографічної експедиції «Муравський шлях-97» / упоряд. М. Красиков та ін. Харків : ХДІК, 1998. 360 с.
12. Олійник М. Етнокультурна конотація фразеологізмів гуцульських говірок і способи її реалізації. *Діалектологічні студії. 2: Мова і культура* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, 2003. С. 182–193.
13. Творун С. Українські обрядові хліби: На матеріалах Поділля. Вінниця : Книга-Вега, 2006. 96 с.: іл.
14. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови. Луганськ : Альма-матер, 2005. 400 с.
15. Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського (з Галичини, Волині, Поділля, Придніпрянщини і Полісся). Київ : Наук. думка, 1974. 783 с.
16. Фольклорні осередки Харківщини / упоряд. К. Дорохова та ін. Харків : Регіон-інформ, 2002. 380 с.